

Universiteit
Leiden
The Netherlands

The Islamic Bookbinding Tradition. A Book Archaeological Study
Scheper, C.H.

Citation

Scheper, C. H. (2014, December 10). *The Islamic Bookbinding Tradition. A Book Archaeological Study*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/30100>

Version: Corrected Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/30100>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/30100> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Scheper, Catharina Helena (Karin)

Title: The Islamic Bookbinding Tradition. A Book Archaeological Study

Issue Date: 2014-12-10

SAMENVATTING

De islamitische boekbindtraditie

Een boek-archeologisch onderzoek

De afgelopen decennia heeft onderzoek naar de materialiteit van boeken een belangrijke plaats verworven in het vakgebied van de boekgeschiedenis en codicologie. Inzicht in de gebruikte materialen en technieken, zowel voor de productie van handschriften als van gedrukte werken, kan van groot belang zijn voor het leren kennen van de context van een bepaald werk, voor het achterhalen van de herkomstgeschiedenis van een collectie, of meer algemeen voor onderzoek naar verspreiding van kennis en van boeken als gebruiksartikelen. Tot nu toe waren echter vooral boeken behorend tot de Westerse cultuur onderwerp van studie. De aandacht voor het islamitische boek (kort gedefinieerd als een boek gemaakt voor of door een Moslim) als materieel object beperkte zich grotendeels tot de uiterlijke kenmerken van de boekband. De gebruikte technieken en materialen van de islamitische boekconstructie worden niet of slecht beschreven; in de meeste gevallen wordt de zaak afgedaan door te stellen dat de islamitische boekband een soort bandzetter is. De naaiconstructie, bestaande uit een kettingsteeknaaisel, wordt daarbij meestal aangeduid als onvoldoende sterk, en de verbinding tussen boekblok en band zou zwak zijn. In het algemeen bestaat de indruk dat het vakmanschap van de islamitische binders hoog is als het gaat om het ontwerp en de verfijnde uitvoering van de banddecoratie, maar dat de bindwijze zelf van matige kwaliteit is, en inferieur aan Westerse boekconstructies.

Dit beeld van de islamitische boekbindtechniek heeft er toe geleid dat in zowel Westerse instellingen waar Oosterse collecties bewaard worden, als in de Islamitische wereld zelf, veel handschriften zijn herbonden of gerepareerd met aanpassingen in de constructie. Vaak worden Westerse boekbindtechnieken gebruikt om de boekblokken en banden weer te verbinden, met desastreuze gevolgen voor de originele materialen. Door dergelijke ingrepen gaat niet alleen veel materiaal en informatie over de oorspronkelijke vervaardiging verloren, de fysieke verandering van de constructie leidt ook tot een andere mechaniek waardoor gemakkelijk nieuwe schade ontstaat of het boek niet meer goed opent.

Het gebrek aan kennis over de materialiteit van het islamitische boek heeft dus directe, negatieve gevolgen voor het behoud van de fysieke kenmerken van deze boeken. Die consequentie wordt versterkt doordat de restauratieve ingrepen de mogelijkheid om oorspronkelijke fysieke karakteristieken te bestuderen steeds kleiner maken, want door de stelselmatige aanpassingen en zogenaamde verbeteringen van de constructies worden die juist vernietigd. Zoekend naar oplossingen voor de zeer uiteenlopende conserveringsproblematiek van handschriften in de Oosterse collecties van de Universiteitsbibliotheek van Leiden, confronteerde mijn werk als restaurator mij direct met de beperkte literatuur over islamitische handschriften als fysieke objecten. Tegelijkertijd stelden de beschadigde handschriften op mijn werktafel me in staat om hun constructie nauwkeurig te bestuderen. Op deze manier stelde ik vast dat het breed geaccepteerde beeld van het islamitische boek als verbetering behoevend artefact vaak niet klopte met de werkelijkheid. Ook werd me duidelijk dat de traditie wel degelijk ontwikkelingen in materiaalgebruik en technieken liet zien, en bovendien variaties vertoonde in de meest voorkomende naaiconstructie en bekledingsmethoden.

In dit boek worden de technieken waarmee islamitische boekbinders hun handschriften bonden voor het eerst gedetailleerd beschreven. De Oosterse Collecties van de Universiteitsbibliotheek Leiden vormen de basis voor het onderzoek; die collecties, verzameld vanaf het begin van de zeventiende eeuw, bevatten handschriften uit alle regio's van de islamitische wereld. Uit de Midden-Oosterse en Zuidoost-Aziatische collecties zijn in totaal 1085 handschriften geselecteerd; de handschriften moesten zijn geschreven in Arabisch schrift, zijn gebonden in een band die in de Islamitische wereld is gemaakt en voldoende in tact zijn zodat de oorspronkelijke constructie kon worden bestudeerd. Handschriften die al eens waren hernaaid of herbonden, of die duidelijke sporen van reparaties vertoonden zijn niet noodzakelijkerwijs gedeselecteerd. Wanneer de reparaties of herbindingen duidelijk in de islamitische wereld zijn uitgevoerd geven de technische details immers evenzogoed informatie over de gebruiken van de boekbinders. In die gevallen kon weliswaar de informatie over de provenance niet langer direct gerelateerd worden aan de materiële kenmerken van de constructie en band, maar voor het begrip van de ontwikkeling van methoden en materialen zijn ook de gerepareerde handschriften waardevol.

De gebruikte materialen en technieken en relevante bijzonderheden van alle handschriften in het corpus zijn vervolgens beschreven in een database, waarna de catalogusgegevens aan de records

werden toegevoegd zodat bij het doorzoeken van de database een relatie kon worden gelegd met plaats van herkomst en datering. Het onderzoek richtte zich nadrukkelijk op de technische aspecten van het boekbinden. Hoe zijn de boeken genaaid? Welke componenten maken deel uit van de constructie? Hoe zijn de platten aan het boekblok bevestigd en hoe en in welk stadium is het bekledingsmateriaal aangebracht? Kunsthistorische aspecten zijn buiten beschouwing gelaten, in de eerste plaats omdat de beschrijving en waardering ervan een belangrijke subjectieve component heeft, en in de tweede plaats omdat bij een groot deel van de banden in de Leidse collectie – die toch vooral een gebruikscollectie is en niet een verzameling van museale, kunstrijvere hoogtepunten – de decoratie eenvoudig is en daarmee heel moeilijk in te delen volgens een kunsthistorische classificatie. Daarnaast bemoeilijkt de gewoonte om boekbanden te hergebruiken en stempelmateriaal te circuleren het trekken van conclusies op kunsthistorische gronden. Tenslotte is mijn expertise als restaurator juist gebaseerd op het herkennen van materialen en analyseren van gebruikte technieken. Dit vaktechnische perspectief draagt niet alleen bij aan het professionele onderzoek van de fysieke eigenschappen van de handschriften, ook de duiding van de beschrijvingen in de literatuur wordt hierdoor in een nieuw licht geplaatst.

Het boek bestaat uit zes delen. In het eerste deel wordt de context van dit onderzoek geschetst. Daarbij hoort een vergelijking met de ontwikkeling van de boekarcheologie in de Westerse boekgeschiedenis, de positie van het vak restauratie, en veranderingen in het veld ten gevolge van de mogelijkheden van digitalisering. Daarna volgt een toelichting op de gebruikte materialen voor de islamitische handschriftproductie, omdat specifieke kenmerken van die materialen relevant zijn voor de achterstand op het gebied van de boekarcheologie. Het belang van de geselecteerde handschriften voor dit onderzoek wordt duidelijk gemaakt door een beknopte geschiedenis van de vorming van de Leidse Oosterse collecties; hieruit blijkt dat het corpus representatief is voor de handschriftproductie in de islamitische wereld, hoewel de collectie zwaartepunten heeft in bepaalde geografische gebieden, met name het Midden Oosten en Zuidoost Azië.

Deel twee is gewijd aan de anatomie van het islamitische handschrift in al zijn variaties. Het doel is om hier de grote verscheidenheid te tonen, zodat de mythe van eenvormigheid in naaiwijze en gebrek aan ontwikkeling wordt ontkracht. De verschillende naaiwijzen en constructiemogelijkheden zijn geïllustreerd met tekeningen, en de opbouw van de beschrijving volgt de logische werkvolgorde van de boekbinder. De karakteristieken en bijzonderheden worden geïllustreerd met foto's van handschriften uit de UBL collectie, en de beschrijving van de technische onderdelen volgt de logische bindvolgorde: naaisel, rugoverlijming, het besteken van de kapitalen, het aanbrengen van de platten en de bandbekleding. Hoe de negatieve beeldvorming over de constructie van het islamitische boek heeft kunnen ontstaan wordt ook uiteengezet in dit deel, aan de hand van de beschrijving van de fysieke kenmerken, en door deze karakteristieken te vergelijken met bepaalde methoden die in het Westerse boekbinden werden gebruikt. Vanuit een Westers referentiekader kon de islamitische boekconstructie gemakkelijk verkeerd worden geïnterpreteerd, en eenmaal gekarakteriseerd als 'bandzetter' blijkt die misperceptie vrij kritiekloos overgenomen te worden door vrijwel iedereen die een islamitisch boek moest beschrijven.

Deze redenering wordt ondersteund door de literatuuranalyse in Deel drie. De literatuur is onderverdeeld in de historische bronnen, en de meer recente literatuur die ruim een eeuw aan publicaties beslaat. De onderlinge vergelijking van de vijf overgeleverde historische traktaten over boekbinden in de islamitische wereld levert een aantal nieuwe inzichten op, in de eerste plaats omdat ze nog niet eerder inhoudelijk als groep werden geanalyseerd. Bovendien biedt mijn materiaal- en vaktechnische invalshoek een aantal nieuwe verklaringen voor de soms ingewikkelde beschrijvingen; het accent van de onderzoekers die deze Arabische bronnen beschikbaar maakten in het Engels lag veel meer op het historisch en taalkundig belang. Het is van groot belang dat de beschrijvingen van de boekbindtechnieken in de historische bronnen corresponderen met de belangrijke fysieke kenmerken van de handschriften zoals die in de database zijn beschreven, ook met die karakteristieken die in de recente literatuur nog niet duidelijk beschreven zijn als behorend bij de islamitische boekbindtraditie. De bronnen bevestigen daarmee dat de tijdens het fysieke onderzoek geobserveerde technieken courant waren, in ieder geval in de desbetreffende periode. De recente literatuur bestaat onder andere uit codicologische werken, catalogi en publicaties vanuit het veld van restauratoren. Uit de analyse van deze bronnen blijkt dat de islamitische boekconstructie tot nu toe slecht begrepen werd, maar ook dat in veel studies over islamitische handschriften dit aspect uiteindelijk een ondergeschikte rol speelde.

In Deel vier wordt de opzet van het onderzoek beschreven. Hier wordt gedetailleerd uiteengezet hoe de database is opgebouwd en welke overwegingen een rol hebben gespeeld bij het begrenzen van het fysieke onderzoek van de handschriften. In hetzelfde deel wordt een overzicht van

de kwantitatieve resultaten gegeven. Deze gegevens worden ingeleid door weer te geven wat de verhouding is tussen gedateerde en ongedateerde handschriften, gelokaliseerde en ongelokaliseerde handschriften, en wat de ratio is van originele en herbonden handschriften in deze categorieën. Bij de presentatie van de kwantitatieve gegevens betreffende de gebruikte technieken en materialen wordt nog geen onderscheid gemaakt tussen de handschriften met een oorspronkelijke constructie en band, en gerepareerde handschriften. Dit overzicht geeft daarom vooral een goed beeld van de algemene verschijningsvorm en het archetypische islamitische boek.

Deel vijf daarentegen geeft een nauwkeurig overzicht van alle materiele componenten, met een duidelijke focus op de handschriften met een oorspronkelijke constructie die gedateerd en/of gelokaliseerd zijn. De beschrijving van de constructieve componenten en karakteristieken van deze handschriften volgt opnieuw de logische werkvolgorde, en brengt zoveel mogelijk een relatie aan met de plaats van herkomst en een tijdsperiode waarin de verschillende methoden en materialen voorkomen. Hierdoor worden tendensen zichtbaar: sommige materialen en technieken laten een verloop in gebruik door de eeuwen heen zien, anderen kunnen vooral worden geassocieerd met lokale ontwikkelingen.

Voor het eerst blijkt duidelijk dat de techniek van het islamitische boekbinden geen simpele en onontwikkelde traditie vormt. Hoewel de uiterlijke verschijningsvorm van deze gebonden handschriften van de middeleeuwen tot en met de negentiende eeuw gekenmerkt wordt door een zekere gelijkvormigheid, is gebleken dat de islamitische boekbinder zich bediende van diverse technieken en materialen, en dat de keuze voor die verschillende methode soms werd bepaald door bepaalde eigenschappen van een specifiek handschrift, zoals het formaat of de kwaliteit van het papier, maar ook kan worden herleid tot regionale verschillen en tradities. De regio waar de verschillen ten opzichte van 'de klassieke' islamitische bindtechniek het grootst zijn is Zuidoost-Azië. Zowel de naaiwijze als de uitvoering van het kapitaal zijn significant anders, terwijl de uiterlijke fysieke kenmerken nog steeds overeenstemmen met 'het islamitische boek': de vaste rechte rug, de platten gelijk af met het boekblok, en de flap aan het achterplat. Vanaf de negentiende eeuw worden de variaties groter en krijgen Westerse methoden een grotere invloed op het islamitische boek.

Het laatste deel vat de ontwikkeling van de islamitische boekbindtraditie samen, en legt nog eens het verband met de nieuwe inzichten die door een vaktechnische analyse van de literatuur zijn verkregen. De bestudering van zowel de fysieke artefacten als de historische bronnen leidt uiteindelijk tot een nieuwe perceptie van het islamitische boek. Het onderzoek toont aan dat de constructie niet ondergeschikt was aan de uiterlijke vorm en decoratie, en dat de constructie wel degelijk berekend was op het veelvuldige gebruik van de handschriften. Bovendien is duidelijk gebleken dat de islamitische boekband niet kan worden getypeerd als een bandzetter; de constructie van deze artefacten is veel degelijker en duurzamer dan vaak wordt gedacht. De constante factor die binnen de traditie zichtbaar is kan dan ook heel goed worden gerelateerd aan de kwaliteit van de bestaande bindwijze. Voor specialisten betrokken bij de conservering van islamitische handschriftcollecties is deze kennis van groot belang; het inzicht verandert de conserveringsbenadering aanzienlijk. Voor andere onderzoekers van deze handschriften kan de verworven kennis over de materialiteit helpen bij het dateren en het plaatsen van de objecten in hun geografische en sociale context.

